

Отримано: 11.10.2020 р.

Прорецензовано: 18.10.2020 р.

Прийнято до друку: 21.10.2020 р.

e-mail: krasnostav@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-30-5-13

Близняк М. Заходи протипожежної безпеки у містах Волині у XVIII ст. (на прикладі міста Дубна). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 30. С. 5–13.

УДК 614.84 (477.81) «17»

Микола Близняк

ЗАХОДИ ПРОТИПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ У МІСТАХ ВОЛИНИ У XVIII СТ. (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ДУБНА)

У статті зроблено спробу окреслити головні аспекти виникнення та запобігання пожежам у містах Волині. На основі розпоряджень князівської адміністрації у Дубно XVIII ст. проаналізовані заходи протипожежної безпеки та санкції, спрямовані проти порушників. Опубліковано нормативні документи, що регулювали зокрема й культуру поводження з вогнем. У джерелах головну увагу зосереджено на впровадженні у життя системи превентивних заходів боротьби з вогняною стихією у місті Дубно та рекомендації технічного й організаційного плану щодо її подолання у разі виникнення. Запропонована князівською адміністрацією тактика і стратегія боротьби з вогнем відповідала вимогам часу і суспільному запиту, адже приватновласницьке місто Дубно до середини XVIII ст. здобуло на Волині лідерські позиції за чисельністю домогосподарств, а відтак і мешканців й продовжувало їх утримувати до кінця століття. Зосередження на території міста значної чисельності його мешканців, а також постійний притік купців і гостей міста та тісна, переважно дерев'яна, забудова диктували необхідність суворой регламентації та дотримання протипожежних заходів. Проаналізовані у статті правила та вимоги протипожежної безпеки об'єднували усю міську громаду в єдине ціле і зрівнювали у правах та обов'язках усіх мешканців міста, юридик та передмість незалежно від соціальної приналежності.

Ключові слова: Дубно; Волинь; міста; пожежі; протипожежна безпека, регламентація протипожежних заходів.

Mykola Blyzniak

FIRE SAFETY MEASURES IN THE CITIES OF VOLYN IN THE 18TH CENTURY (THE CASE STUDY OF DUBNO)

The article outlines the main aspects of the occurrence and prevention of fires in the cities of Volyn. In general, the fires hindered the development of a city, and its citizens bore the heavy burden of restoring the city's production capacities. The owners of Volyn cities provided the fire victims with help for certain periods of time, but it did not always improve the situation.

The article uses the orders of the prince's administration in Dubno in the 18th century to analyse the fire safety measures and sanctions against violators. The documents regulating fire management have been published. The sources focus mainly on the implementation of the system of preventive measures to fight the fires in the city of Dubno and the technical and managerial recommendations aimed to overcome possible challenges. The fire management strategy proposed by the prince's administration was current and corresponded to the society's needs at the time, since by the mid-18th century, the privately owned city of Dubno had become Volyn's leader in the number of households, thus the most populated, and continued to support its people until the end of the century. The necessity of strict fire safety regulations and their adherence was based on four major factors: the high numbers of the city's inhabitants, the ethnic and religious diversity of military contingent as well as their different professional activities, the constant influx of merchants and guests of the city, and mostly wooden city constructions and buildings.

Volyn cities had night guards, whose responsibilities included ensuring that the citizens adhered to the fire safety regulations. For example, the city of Olyka had quartermasters, which were elected, similar to some other city positions.

The article analyses the fire safety rules and requirements, which united the entire city community and ensured equality in the rights and duties of all city residents and locals from adjacent suburban areas regardless of their social affiliation. Thus, the problem of firefighting in the city became a common cause. Fires and their consequences could also become an instrument of manipulation in the political life of the region.

Keywords: Dubno, Volyn, cities, fires, fire safety, the regulations on fire safety measures.

Міста ранньомодерного часу на Волині становили вагомий елемент суспільного, економічного та культурно-освітнього розвитку українських земель. На думку авторитетних польських урбаністів М. Богуцької та Г. Самсоновича, саме міста змінили обличчя світу, перемінили природне середовище, загосподарили простір, а також трансформували якість життя людини [19, s. 5]. Виходячи зі сказаного, актуальною постає проблема поглибленого студіювання міських осередків як простору концентрації усього найбільш прогресивного. Піднесення чи занепад міст були продиктовані такими чинниками, як географічне розташування, наявність природних ресурсів, торговельно-ремісничка кон'юнктура, політика власників, військові постой, конфлікти, епідемії, татарські напади тощо.

До факторів стримуючого плану, безумовно, належали пожежі, які своїми руйнівними наслідками негативно впливали на загальний демографічний тренд, зводили нанівець працю багатьох поколінь. Відновлення продуктивних сил міста лягало важким тягарем на плечі його мешканців, попри надання у таких випадках певних пільг з боку власників міст.

Отже, проблема боротьби з вогнем у містах ставала справою всезагальною і в ранньомодерну добу вимагала побудови системи превентивних заходів. Їх тактику, стратегію та суворе дотримання ініціювали, як правило, власники міст, а здійснення відповідних приписів та контроль над їх виконанням відбувалися за допомогою представників приватновласницьких/ королівських/духовних адміністрацій.

Тема пожеж і пожежної безпеки у містах Волині у XVIII ст. та вплив цих взаємопов'язаних між собою аспектів на життя міщан та функціонування міста як самодостатнього організму ще не привертала спеціальної уваги дослідників, а відтак потребує окремого розгляду. Поодинокі згадки про пожежі та їх наслідки знаходимо у наукових працях В. Переговського [13], О. Барановича [2], В. Берковського [3; 4] та ін.

У статті поставлено за мету простежити способи і методи запобігання поширенню вогняних стихій та їх ефективність у міських поселеннях Волинського воєводства на прикладі одного з найбільших урбаністичних осередків регіону – міста Дубна. В контексті заявленої проблеми звертатимемося до «досвіду» й інших волинських міст. Ефективна і реально діюча модель превентивних заходів зберігала життя, рятувала міста.

В основу статті покладено історичні документи, що були створені за ініціативи власників міста Дубна. Перший з цих документів – князівська інструкція від 29 березня 1727 р. Дубенському магістрату, у якій визначено права та обов'язки в'їта, бурмистрів, магістрату та міщан вцілому (див. додаток, документ № 2). Документ містить тринадцять пунктів, два з яких безпосередньо спрямовані на вирішення питань пожеж у містах та ліквідації їх наслідків. Інструкція на початку XVIII ст. була вписана до дубенської міської книги, а у XIX ст. зусиллями В. Антоновича опублікована у серії «АЮЗР» [1, с. 317 – 320]. У додатку до статті представлено фрагмент цього князівського розпорядження, який деталізує головні вимоги на шляху до поліпшення антипожежного стану міста.

Другий документ отримав назву архівістів «Рекомендації юрисдикції дубенської для міщан дубенських, що стосуються протипожежної охорони» (сам документ не містить назви). Він зберігається у Державному архіві в Любліні у фонді «Архів Любомирських з Дубна», написаний польською мовою. Документ не містить жодних хронологічних поміток і був створений у XVIII ст., на думку польських архівістів [18]. Палеографія тексту документу дозволяє приєднатися до висловленого припущення стосовно хронології. Певні труднощі критики джерела створює й інша обставина – відсутність печаток чи підписів. До цього слід додати відсутність вказівок на будь-які персоналії. Так чи інакше, «Рекомендації» вийшли з-під пера «дубенської юрисдикції» князів Сангушків, власників міста, які досить міцно кровно поріднилися із Любомирськими.

Приватновласницьке місто Дубно у XVIII ст., як і раніше, входило до складу Луцького повіту Волинського воєводства виступало адміністративним центром Дубнівського ключа [10, арк. 2-3]¹. До його складу у 1755 р. входило 62 населених пункти, включаючи Дубно з передмістями та містечко Птича [10, арк. 2-5]². З 1609 р. місто входило до складу Острозької ординації, а у XVIII ст. ним вже володіла Теофілія-Людвика Заславська-Острозька (1654 – 1709) та її другий чоловік Юзеф-Кароль Любомирський (1638 – 1702). Згодом спадок перейшов у володіння їх сина – Олександра-Домініка Любомирського (1693 – 1720).

¹ До складу Дубнівського ключа входив ще й більш дрібніший Княгининський ключ (тепер село Княгинин в Дубнівському районі Рівненської області), що належав отцям єзуїтам з Острога.

² Тепер село Птича Дубнівського району Рівненської області.

Сандомирський староста, п'ятий острозький ординат, О.-Д. Любомирський 14 листопада 1720 р. помер, тому відразу постало питання про чергового ордината. Всі шанси ним стати мав Павло Кароль Сангушко (1680 – 1750), адже його дружина Юзефа-Марія (Маріанна) Любомирська (1693 – 1729) була донькою покійного ордината. У справу втрутився король Август II (1670 – 1733), який розпорядженням 16 грудня того ж року передав маєтки Острозької ординації у дворічну адміністрацію люблінському воєводі Янові Тарлові (1684 – 1750) і генералові королівських військ Станіславові Понятовському (1676 – 1762). 7 червня 1721 р. було домовлено про те, що останні двоє відступають П. Сангушкові свої права на виняткову адміністрацію ординацією [6, с. 239; 21, с. 498]. Угода мала бути затверджена на найближчому сеймі, однак його зірвання затягнуло вирішення справи. Остаточний вердикт на користь П. Сангушка був винесений трибуналом [6, с. 239; 21, с. 498].

Далі ординатські добра дісталися доньці Любомирських – Юзефі-Марії (1693 – 1729), дружині Павла Кароля Сангушка, а згодом їх синові Янушові-Олександрові Сангушкові (1712 – 1775). Після проведення Кольбушівської трансакції 1753 р. місто перейшло у володіння коронного підстоля Станіслава Любомирського (1704 – 1793).

Власники міста Дубна неодноразово видавали інструкції, котрі окреслювали права та обов'язки представників магдебургії та мешканців міста, окремі з них опубліковані Київською археографічною комісією [1, с. 177 – 180; 317 – 320]. Приватновласницькі розпорядчі ініціативи такого характеру сприяли розростанню міст та нарощуванню ними економічного потенціалу.

Загалом для Дубна була характерна висока динаміка чисельності населення впродовж середини та другої половини XVIII ст., бо вже за даними тарифів димів скарбової комісії 1775 р. у місті нараховувалося 1 127 димів [11, арк. 239 зв.]. У цей час Дубно випередивши інші поселення стало найбільшим містом Волинського воєводства, що може порівнятися з такими великими міськими осередками регіону, як Острог (765 димів), Кременець (607), Луцьк (597), Костянтинів (672), хоч, зрештою, останні йому значно поступалися.

На думку дослідників, основою економічного зростання Дубна у XVIII ст. став розвиток торгівлі, яка сприяла поглибленню внутрішнього ринку, поживленню міжрегіонального та міжнародного товарообміну [14, с. 515]. У другій половині XVIII ст. Дубно стало відомим центром торгівлі худобою та солоною рибою [5, с. 79]. З 1774 р. до міста у зв'язку з першим поділом Речі Посполитої було перенесено львівські контракти. З цього часу відбувається піднесення міста як центру економічного, адміністративного та господарського, а також культурного. Серед іншого в опублікованому документі № 1 натрапляємо на окремі аспекти торгівлі – асортимент товарів, що привозили до Дубна купці – вина, шампанське, англійське пиво, лимони, апельсини, фаянс тощо. Справа у тому, що їх транспортування традиційно відбувалося з використанням соломи. Власне остання була легкозаймистою і у випадку необережного поводження з вогнем призводила до пожежі.

У кінці XVIII ст. місто поступово втрачає свої позиції у соціально-економічному житті регіону. Зокрема це було пов'язано з тим, що 1791 р. було заплановано тимчасово перенести міські Хрещенські ярмарки з Дубна до Луцька [17, с. 41], а в 1797 р. їх остаточно перевели до Києва.

Отже, значна концентрація населення у місті провокувала особливу увагу до заходів протипожежної безпеки. Власне відомості про пожежі фіксувалися в джерелах через їх наслідки і подальшу неможливість несення мешканцями («погорільцями») поселення у повному обсязі грошових, відробіткових та натуральних повинностей. Спробуємо назвати відомі випадки для міст Волині окресленого хронологічного відрізка часу.

У листі, написаному від 20 травня 1699 р. у Дубенському замку княгиня Теофілія Любомирська повідомляла свого адресанта про низку пожеж у містах [12, арк. 159]. Княгиня повідомляє про «густо пануючі вогні» у цьому ж році в Острозі, Заславі, Володимирі (під час сеймику), Радивиліві тощо. Важливо, що тут знаходимо інформацію про причини таких частих пожеж – «такі ходять чутки, що гультьяйство для грабунку підпалює» [12, арк. 159].

Значних втрат місту Старому Заславу завдала пожежа 1704 року, внаслідок якої повністю знищено вогнем 6 єврейських та 1 християнський шинок та всі міські винниці [4, с. 61].

За відомостями В. Переговського, на початку XVIII ст. відбулася низка пожеж у місті Старокостянтиніві – у 1709 р. у ньому згоріли 62 будинки християнських та два єврейських, у 1710 р. –

40 будинків християн і 46 – євреїв³ [13, с. 28]. Щорічна вогняна стихія не давала можливості старокостянтинівцям оговтатися й перейти до звичного способу життя та господарювання.

Відомо, що податкові пільги у зв'язку з пожежею на визначений замковою адміністрацією період отримали погорільці Заслава у 1727 р. [3, с. 152]). Згідно з князівським розпорядженням 1727 р. у Дубні погорільці поряд з іншими визначеними категоріями мешканців були звільнені («libertacye od płacenia») від сплати «міської складки» [1, с. 319]. Такі конкретні випадки мали бути обов'язково зафіксовані замковою адміністрацією. Остання отримувала відповідні відомості від квартального бурмистра.

На зібранні «колегії тридцяти мужів» в Олиці у лютому 1780 р. було вирішено звільнити від сплати податків тих міщан, будинки яких були пошкоджені пожежею, а ті грошові збори, які були сплачені чотирма погорільцям вирішено їм повернути [1, с. 441-442]. Таку колегію у місті обирали щорічно з наданням їй контрольно-фіскальної функції. Цей спеціальний орган мав стежити за станом міських рахунків та несенням жителями Олики сторожової служби тощо [9, с. 60].

Пожежі та їх наслідки могли ставати інструментом маніпуляцій у політичному житті краю. На початку 1780-х рр. значна частина міста Луцька була знищена пожежею. Скрутне становище воєводського центру Геронім Януш Сангушко (1743–1812) [22], останній волинський воєвода (1775–1812) [23, s. 153, 180], намагався використати для своїх власних регіональних комбінацій та інтересів. Він пропонував перенести проведення депутатського сеймику до іншого повітового міста – Кременця, оскільки через пожежу, згідно з його розрахунками, Луцьк не в змозі був забезпечити з'їзду, де кандидувало 16 конкурентів на посади послів [20, s.166]. Через побоювання про роздвоєння сеймику на дві частини висловлена пропозиція не була підтримана й реалізована у життя.

У штаті міського управління Волині другої половини XVII – XVIII ст. зафіксовано допоміжних урядовців, які «несли службу», в тому числі і нічну сторожу [16, с. 30]. Названі «службовці» йменувалися, наприклад, в Олиці кварталмістрами, їх посада була виборною, а до обов'язків входив нагляд за додержанням жителями протипожежної безпеки [15, с. 62].

У місті Дубно питання пожежного нагляду вирішували за допомогою нічної сторожі, а також замкових жовнірів (хоч про них в опублікованих джерелах не згадано), до компетенції яких входили в цілому поліцейські функції [8, с. 293]. У сферу антипожежної безпеки у Дубно залучено бурмистра, який що два тижні здійснював відповідний контроль (див. документ № 1). Розробка і впровадження у життя кількох документів, спрямованих на антипожежну безпеку у місті сприяли поліпшенню діяльності нічної сторожі та замкових жовнірів, бурмистра зокрема та міського управління загалом.

Документи, що опубліковані у додатку до статті яскраво засвідчують піклування князівської адміністрації («*juryzdykcyja dubienska*») про добробут дубенчан, а сам текст одного із них мав бути представлений на ратушній стіні задля забезпечення його публічності у місті («*na ratuszney scienie raz na zawsze dla wolnego kazdemu [wykorzystania]tania*»). Окреслені нижче пункти об'єднують власників домогосподарств самого міста, передмість та юридик незалежно від станово-соціальних чи корпоративних меж задля спільної мети – безпеки. Проте у повсякденному житті дубенська громада, за висновками П. Клименка, «розпадалася на кілька суспільств: власне місто, передмістя, Сурмичі, піддані різних культових корпорацій та осіб духовних» [8, с. 279].

Таким чином, варто детальніше проаналізувати превентивні кроки, спрямовані на забезпечення антипожежних заходів та боротьбу з пожежами у містах. Під час подальшого розгляду конкретних аспектів запобігання поширенню вогню виходитимемо з ідеї схожості сукупності таких заходів і в інших волинських містах, хоч подібних документів для воєводства ще не знайдено. Таким чином, запропонований документ № 1 містить шістьнадцять пунктів-рекомендацій, виконання яких, на думку упорядників, убезпечить від вогняних стихій. Другий документ є фрагментом князівської інструкції, у якій чітко прописано заходи антипожежної безпеки. Перший і другий документи тісно пов'язані між собою змістовно і доповнюють один одного (див. додаток до статті).

Отже, усі мешканці у своїх господарствах зобов'язані були мати цілий набір засобів та знарядь боротьби з вогнем, а кожний елемент і кожен знаряддя досить чітко виписане під кутом зору їх якості та міцності, адже у протилежному випадку загрожувала санкція з боку міських властей. До обов'язкових елементів готового до припинення пожежі домогосподарства віднесено гак з дерев'яним держакон,

³ Пишучи про пожежі, О. Баранович використовує з відповідним посиланням статистику В. Переговського, проте дані дослідників про пожежу 1710 р. дещо відрізняються стосовно знищених пожежею єврейських будинків (всього 6 – у О. Барановича і 46 будинків – у В. Переговського). Детальніше про це див.: [2, с. 30-31].

шкіряне відро, сокиру, наповнену водою кадку (особливо при тих будинках, де встановлені жолоби), а також драбину.

У інструкціях-рекомендаціях чітко прописано необхідність тримати горище в чистоті, а особлива увага надана коминам, які мали б бути добре обліплені глиною і прочищені від сажі. Кожен комин мав бути обкладений бляхою.

Документ зобов'язував власників заїжджих будинків тримати їх заклади та навколишні території у чистоті. Значна увага надавалася приїжджим, котрим суворо заборонялося спати у соломі чи сіні і водночас курити люльку. Власне тютюнопаління заборонялося на дахах, стайнях, коморах, хлівах тощо. При цьому кожен з власників заїжджих будинків мав найняти нічну сторожу у визначених випадках, до цього додавалася вимога ліхтарика, що мав світитися впродовж ночі.

Окремий пункт наголошував на підтриманні чистоти вулиць і мостів, бо до кожного будинку у разі необхідності повинен був бути добрий доступ, а особливо під час негоди.

У документі впроваджено культуру поведження з «голою» свічкою, окреслено перелік місць, де обережність має бути вкрай високою. Очевидно, великої актуальності ситуація з освітленням набувала у час проведення дубенських контрактів, коли приплив населення до міста значно збільшувався.

Один із пунктів присвячений опаленню приміщень взимку, що особливо стосувалося жінок. Останні при бажанні краще нагріти кімнати повинні були мати відповідне начиння мідне чи глиняне, яке б могло забезпечити від пожеж.

Серед міських слуг натрапляємо також на водовозів, котрі щонаочі повинні перед ратушею виставити дві бочки води. Нагляд за цим питанням міського господарства доручався єврейському кагалові. Для безперебійного постачання води у місті визначено було три вулиці, проїзд через які до ставу мав би бути найшвидший.

У документах наголошувалося на підтриманні у чистоті й порядку передмість Сурмичі та Забрама, оскільки більшість їх мешканців були зайняті в сільському господарстві. Густота заселення передмість була меншою, відповідно десять господарів-рільників організовували кадку з водою на візку, гак, відра та сокиру тощо.

На цих же передмістях забудова мала інший характер, а можливості мешканців цих територій були значно скромнішими, ніж у середмісті. Відтак, автори документів зосереджують увагу на покрівельних матеріалах господарських споруд – стодоли, обори, хліва. Зокрема, вимагалася мешкальні будинки перекривати дубовими матеріалами, а не соломомою.

До боротьби з пожежами залучалися і члени цехів міста Дубна. Вони мали якнайшвидше з відповідним спорядженням з'являтися на місце виникнення пожежі. Остання обставина поліпшувала систему антипожежної безпеки у місті, робила її багатоступеневою та більш ефективною.

У документі знаходимо заклик брати активну участь у боротьбі з пожежами усіх членів громади. Задля запобігання униканню участі окремих мешканців у процесі пожежогасіння впроваджено досить дієвий механізм контролю. Сукупність проаналізованих антипожежних заходів у місті Дубні сприяли запобігання поширення вогню у місті. Загалом їх аспекти цілком співпадали із аналогічними заходами у європейських країнах, де питання запобігання пожежам і пожежної безпеки було для міст чи не найактуальнішим. У Європі у цей час спостерігаються спроби регулювання користування вогнем, зустрічаються спроби регламентувати форму і розміри печей тощо [7, с. 43-44].

Текст документу №1 у кількох місцях пошкоджений, втрачені місця позначені трьома крапками. У випадку доповнення тексту додані літери і слова подано у квадратних дужках. Слова, що в документі винесені над рядок, у публікації внесені в рядок і виділені курсивом.

Текст документу №2 відтворено відповідно до першої публікації документу. При публікації текстів документів максимально збережено їх особливості, проте написання великих літер виправлено відповідно до сучасних вимог.

Додаток. Документи

№1

/к. 1/ Luboli. Juryzdykcyя Dubienska dla uchronienia się szkodliwego ... niey obywatelom dubienskim ostrozność pilną zaleciła, y po... (któregotyłko do obrony przypadkowego ognia należą) miec przepisała, ... y teraz (aby się tę wszystkie zachowania łatwiey u kazdego gospodarza (... stawac mogly) tez samę porządki w ninieyszey tabelli punktami opisane... y tę tabelle na ratuszney scienie raz na zawsze dla wolnego kazdemu [wykorzys]tania, y pouczenia się umiescic nakazała, ktora w takowy się sposob za...

1-mo Aby kazdy gospodarz nie wyłączaіąc parkancow, mieszkancow po dworkach szlacheckich, jurydyk wszelkich nayprzed miał hak na drzewcu dobrym porządnie okuty, wiadro skorzane sporę, siekiere, kadz mисcową zawsze pełną wody, a przy tym beczkę na teledze dobrze ugruntowaną, ktora w przydatku ognia zostawszy do ratunku porwana aby była wytrzymała, mocna, y takowemu zepsuciu niepodległa, za coby gospodarz odpowiedziec musiał.

2-do Azeby kazdy gospodarz w swoim domu nayscisleysze ochendostwo, y czystość zachował, to iest aby po gorach przy kominach nieznaydowało się takowego smiecia, słomy, siana, płacht spranych lub inney takowey nieczystości, y aby tez kominy były dobrze gliną opatrzone, z sadz jezeli nieczęsciey to przynaymniey raz na tydzień wycierane.

3-tio Aby recowę gruby nie były zatykane drwami, y owszem aby przy tych ze grubach, sieniach, komorach, chlewach (gdzie tylko ze swiatłem chodziec potrzeba) takoz nie było zadnego smiecia, słomy, siana, mierzwy gnojowey.

4to Aby u kazdego komina blacha rzelazna urządzona była, a ktoby się wazył blachi nie miec, a szmatami, worami lub słomami kominy zatykac, taki natychmiast aresztowany, y grzywnami obłożony zostanie.

5-to Aby w zaiezdnych domach gnoiow zadnych nayszczegulniey w porze wiesnianey (kiedy suche wiatry wieją) nie było, y owszem aby staynia zawsze jako budynek zamiatana była, a jezeliby się trafiło, iz by dwor takowy, alboі tez kupiec znaczny zaiachał, dla ktorego by siana y słomy pod koniec wiele pretendowaną, tedy na ten czas gospodarz dla swego y całego miasta biespieczeństwa powinien nając stroza, ktory przestrzegac ma aby ludzie nie kładli się w sienie lub słomie z lulkami spać, ile czasem napili bywają, a dla wiedzenia y dostrzezenia przyszlego przypadku, powinna całe moc wposrod stayni swiecić się latarnia y struz aby cało noc czutym był, y nie usypiał, gospodarz tego przestrzegac powinien.

6-to Ze na Szerokiey ulicy zwyczajem iest kazdego gospodarza, azeby podczas niepogody błota z mostow na kupy zgartywali, z czego przed zaiezdными domami nieprzystępnę robio się kłoaکی, a przez to zaiezdający ma wstręt do takowego domu zaiezdac, a gospodarz dla tych przyczyn nic nie moze uzyskiwać, więc aby do zaiezdnu domow zadnego wstępu y przeszkody nie było, powinien będzie kazdy gospodarz nayprzed na poddaszu swoim dać podłogę drewnianą dobro, a te ziemie, ktora iest zgartywana z mostu na kupy, jak po deszczu, to swoim własnym kosztem z przed swoiego domu z miasta wywieść y w takowym ochen[do]stwie zajazd y czystosc na zawsze utrzymywac.

7-mo. Aby na tych ze poddanych telegi z beczkami pełnemi wody konserwowanę były, gdzieby poddaszew nie było, tedy z rohozy lub łubu powinne *nad* telegą urządzić pokrycie, aby się te potrzebne naczynie od częstey sloty nie psuło, albo ti tez od upalów słonecznych nie raz sychało, a przeto jezeliby czasu potrzeby nie uzytecznię było, za takowy by nieporz[ą]dek gospodarz odpowiedziec musiał.

8-oo. Poniewaz czasu z jazdu publicznego y s takimi towarami *kupcy* do miasta Dubna przyby[wa]ją, ktore się koniecznie w słomy zwykły pakowac, jako to w koszach wina, szampa[nskie], piwa angielskie, fajense rozne, cytryny y pomarancz. Y tak gospodarze dubiens[kie] z kosztami do lochow swoich przyimują, a potym rospokowawszy hurmami słomy [w lo]chach trzymają, a ze cytryn y pomarancz inaczey konserwowac nie mogą, jako tyl[ko w] słomach, dla czego lubo się gospodarzom tego zbronic nie moze, przeciesz ta ostrozność [...] się przykazuię, azeby w tym mieyscu, gdzie słomy znaydowac się muszą, z goło [swiecą] nie chodzili, tylko w latarni. Y owszem powszechnym to iest dla kazdego przykazac, zeby nikt nigdzie, to iest ani po lochach, ani po gorach, ani po komorach, ani po stayniach || /к. 2/

[9-to] [...] z gołą swiecą nie wazył się chodziec, tylko w latarni dobrze opatrzoney [kie]dy gospodarz powinien uwazac w takiey wyniosłosci jest jego pokrycie na domostwie, tedy w takowey ze wyniosłosci y dlugosci powinien miescowę poukładac na dachu drabiny, po ktorych by mógł człowiek czasu przygody jakowey az do samego doysć z ratunkiem stropu.

[10-to] Procz mieyscowych drabin powinien miec kazdy gospodarz usposobioną y lekko do noszenia drabinę, aby takoz czasu potrzeby mogły one łatwo do ratunku przystawic.

11-mo. Aby komimy wszędzie były murowane y na dach wyprowadzone, a kogo by na murowany nie wystarczyło, tedy powinien bydz dobrze glino opatrzony, a na wierzchu murem zakonczony.

12-do. Ze zydowki y innę matrony we zwyczaju to u siebie mają, iz w porze zimowey w garkach węgle z ogniem pod sobą trzymaia, co nayokropnieyszim grozi miastu niebezpieczeństwem, poniewaz po kramach, gdzie się sole znajduja, tam y słomy koniecznie bydz powinny, zaczym aby takowy nałog kobiecy, nie sciagnoł, kiedy takowey na miasto klęski wszystkim kobietom zakazuię się otdąd w garkach ognia nosic lub w budynkach trzymac w takowych ze garkach, a ktoraby miec koniecznie chciała dla siebie ogrzanie, tedy powinna urzadzic naczynie miedziane lub gliniane z pokrywą na zawiasach w reszotką robiona, ktoraby pokrywa dobrze te naczynie przykrywała, aby węgiel nigdzie nie wyleciał.

13-to. I tego osobliwszym sposobem wszyscy gospodarze przestrzegac mają, aby nikt chodząc po gorach, stajniach, komorach, chlewach lulek nie kurzył, a ustrzegłszy palącego lulkie zyda wiesniaczka lub rzemieśnika jakiego, zaraz go mozna za to arestowac y do ucierpienia kary takowey przywieść, jednak w budynku y w mieyscu bezpiecznym nikomu się nie zabrania lulek kurzyc.

14-to. Wodowozy wszyscy w Dubnie się znazdujący powinni conocy przed ratuszem po dwie beczki wody stawic, a czasu przygody kazdy swoię na mieyscę ratunku potrzebujące zaraz dowieść, ktorym wodowozom kahał powinien będzie dozorcę wyznaczyc, aby onych pod rejestrem miał y stawiania wody przed ratuszem punktualnie dozierał.

15-to. Ze y to nayszczegulnieyszā do ratunku ognia iest potrzeba, azeby w miescie Dubnie przynajmniej znaydowały się trzy ulicę nie wężykowałe, ale podlenie jako nayproswysze do stawu przystępnę, aby czasu przygody jako nayłatwiey dostarcza się mogły wody takowey tedy punkt poniewaz od całego miasta rady zaley zkądby na to tak znaczę expensa obmyslic się mogły, czasowi zostawuię się.

16-to. Ze zas y poprzedmiesciach tak za Luckā bramā jako tez y na Surmiczach takowez porządki znaydowac się powinny, jakowe y w samym miescie Dubnie są zachowane, a ze tam nie wszyscy gospodarze rzemiosłem y handłem się bawia y owszem poniewaz się więcey takowych znayduię, ktorych panszczyzna y polowa robota od domow ich własnych odprowadzā za czym tylko sami rzemieśnicy y zydzi tameczni kazdy z nich ten porządek dla obrony ognia miec powinien co y w miescie Dubnie maia, a zas gospodarze rolnicy tylko w dziesiątey chałupie beczkę z wodā na teledzē, hak ieden y wiader trzy skorzanych y siekerę urzadzic maia y czasu takowey przygody ciz wszyscy (ktorzy się na ten czas w domach swoich znaydowac się będą) aby z temi porządkami na mieysce ratunku potrzebuiące stawili się, a kturyby będąc w domu nie stawil się, takowy grzywnami lub cielesnā karā ucisniony będzie, czego dziesiętniey na to wyznaczeni y dostrzegac maia.

Luboli ciz gospodarze rolnicy za bramami mieszkający wielkich gmachow || /k. 3/ to iest stodoł, obor, chlewow nie mogą inaczey pokrywac, jak [slo]mo, przeciez iednak na mieszkalnych budynkach insze pokrycia [miec] powinni, jako to tarciami lub mostnicami dembowemi szaku... daniem poukladac, y tak budynki y spichlerze maia zawsze pokryte ... przykazuie się.

Ze zas po tylekroc razy wolanych w rynkowym miescie *zaleceniach* taz juryzdykcyja Dubienska doswidczyła na obywatelach miasta Dubna wielkā nie sworność y leniewie do ratunku ognia stawienie się, dlatego otdąd kazdemu gospodarzowi surowo się przykazuię, aby czasu przygody takowey ze wszelkim porządkiem na mieysce gwałtowney potrzeby natychmiast przybywał bez zadney exkuzy, chibaby na ten czas exkuzowany byc mógł, gdyby mu y siebie ratowac przyszło, a ktoryby gospodarz na mieyscu gwałtowney potrzeby bez dania przyczyny słuszney nie stawil się, takowy nie uchibny sztrof zapłacic będzie musiał, a zas dla łatwieyszego docieczenia ktoby na pomienionym placu był, a ktoby nie był, y czyli miał z sobą ratunkowy porządek, czyli nie miał, ustanowi się otdąd skrzynekowy dozorca, a gospodarzom wszystkim porozdaia się numera na drzewnianych tabliczkach piętnowanę na ten czas tedy gdy takowy przypadek miasto zruszy, dozorca z swoiā skrzynkā przy placu Trefunkowym znaydowac się będzie winien, a gospodarz kazdy przybiezāwszy do niego ma wrucic w skrzynkę swoy numer, a gdy po zaspokojonym przypadku nastāpi rewizya skrzynki, a gospodarza ktorego nie znalazł by się w skrzynce numer (co znaczc będzie iz ten gospodarz nie był przy ratunku). Tedy takowy nie uch[y]lnie zapłaci sztrofu cze[rwony] zl[ot] y ieden.

Оригінал: Архівум Паіństwowe w Lublinie. Sygn. 71. Архівум Lubomirskich z Dubna. № 111617. Zalecenia jurydykcyi dubienskiej dla mieszczan dubienskich, tyczące się ochrony przeciwpożarowey. XVIII wiek. Rękopis.

№2 (фрагмент)

... 10. Straż nocna, dla bezpieczeństwa od ognia, jako też od kradzieży, ma co noc bywać, na każdym zaś domie, czyli to domku, ma być drabina, także wody na pogotowaniu beczka wszędy, osobliwie jednak na tych domkach, gdzie są rynny, aby na rynnach wody beczka stała, w małych zaś domkach, aby kominy były na wierzchu wywiedzione i dobrze opatrzone, ma tego dozierać burmistrz, każdy w swoim kwartale, i co dwie niedzieli rewiz[!]ować, i, jeżeliby były gdzie zepsowane, mają nakazać, aby jako najprędzej sporządził, a który by pomieniony dyspozyci tej nie posłuszny był, ma być urzędownie karany więzieniem na dni trzy i znowu, za nakazaniem tegoż urzędu, powinien to wszystko jak najprędzej sporządzić, pod plagami, przez tenże urząd nakazanemi; dla większej ostrożności i obronienia od ognia, ma być w każdym cechu po dwa haki, z którymi hakami, jako też z wodami, z czym kto będzie mógł, wszyscy od cechów swoich powinni jako najprędzej pospieszać podczas przypadku ognia pod karą wyż pomienioną. ...

Публікація: *Архив Юго-Западной России. Ч. Пятая: Акты о городах (1432 – 1798). Киев, 1869. Т. I. С. 319. («Книга магистрата города Дубна, год. 1712 – 1731, № 1340. Лист 162»)*

Список використаних джерел та літератури:

1. Архив Юго-Западной России. Ч. V: Акты о городах (1432 – 1798). Киев, 1869. Т. I. 638 с.
2. Баранович А. Упадок города Речи Посполитой (Старокопстантинов в XVIII столетии). *Вопросы истории*. 1947. № 8 (август). С. 30–49.
3. Берковський В. Г. Джерела правового статусу міського життя Південно-Східної Волині на початку XVIII ст. (на прикладі Старого та Нового Заслава). *Архіви України*. Київ, 2011. № 4 (274). С. 146–154.
4. Берковський В. Характерні риси економічного розвитку Заславщини у XVI – XVIII ст. *Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української національної культури. Матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної конференції, присвяченої 450-річчю написання Пересопницького Євангелія* / Упоряд. Кралюк П.М. Ізяслав ; Острого, 2011. С. 53–65.
5. Брянцева Т. Про соціально-економічний розвиток міст Волині наприкінці XVIII століття. *Вісник Київського державного університету. Серія історії*. Київ, 1976. № 18. С. 75–81.
6. Вихованець Т. Матеріали з історичної топографії Острога першої третини XIX ст. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острого, 2012. Вип. 5. С. 226–257.
7. Діса К. Історія повсякденного життя в ранньомодерній Європі. Київ, 2014. 129 с.
8. Клименко Ф. Из истории финансового строя города Дубно (конец XVII – начало XVIII вв.). *Юбилейный сборник историко-этнографического кружка при университете св. Владимира*. Киев, 1914. С. 275–299.
9. Кришан А. Самоврядування волинських міст у 60 – 80-х рр. XVII ст. (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ). *Архіви України*. 2012. № 3 (279). С. 56–67.
10. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 141 Зібрання Александра Чоловського. Оп. I. Спр. 1626. Ліквідація прав і сум на добрах ординації Острозької в Дубні 1755. 25 арк.
11. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 494. 251 арк.
12. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. Архів Любомирських з Крушини. Т. LIX. Спр. 6059/II. Копії кореспонденції князів Любомирських з несвізького архіву 1683 – 1724 рр. 440 арк.
13. Переговський В. Из історії міста Старокопстантинова. *Опис володіння князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 року* / Упоряд. В. Атаманенко, І. Рибачок. Острого, 2009. 270 с.
14. Пришляк В. Торговельне місто Дубно у XVIII ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наук. праць. ПРОСФОНМА Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича*. Львів, 1998. Вип. 5. С. 511–515.
15. Тхор В. Актові книги ЦДІА УРСР у м. Києві про розвиток міст України доби феодалізму. *Український історичний журнал*. 1975. № 5. С. 60–64.
16. Тхор В.І. Міське самоврядування на Волині у другій половині XVII – XVIII ст. *Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність). Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7–9 квітня 1993 року)*. Рівне, 1993. С. 31–34.
17. Черкаська Н. Документи Дубенського архіву Любомирських з колекції Київського відділу Російського військово-історичного товариства. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2018. Т. 24–25. С. 31–66.
18. Archiwum Państwowe w Lublinie. Sygn. 71. Archiwum Lubomirskich z Dubna. № 111617. Zalecenia jurysdykcji dubińskiej dla mieszczan dubińskich, dotyczące się ochrony przeciwpożarowej. XVIII wiek. Rękopis. 4 k.
19. Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1986. 675 s.
20. Filipczak W. Rozdwojone wołyńskie sejmiki poselskie w 1786 roku. *RES HISTORICA*. 2013. № 36. S. 163–190.
21. Marcinek R. Paweł Karol Sanguszko (1680–1750). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1992–1993. T. XXXIV. S. 497–500.
22. Orman E. Hieronim Janusz Sanguszko (1743–1812). *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*. URL: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/hieronim-janusz-sanguszko> (дата звернення: 16.12.2019).
23. Urzędnicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. Spisy / Oprac. M. Wolski. Kórnik, 2007. 189 s.

REFERENCES

1. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii. Ch. V: Akty o gorodah (1432 – 1798). Kiev, 1869. T. I. 638 s.
2. Baranovich A. Upadok goroda Rechi Pospolitoj (Starokonstantinov v XVIII stoletii). Voprosy istorii. 1947. № 8 (avgust). S. 30 – 49.
3. Berkovskiy V. H. Dzherela pravovoho statusu miskoho zhyttia Pivdenno-Skhidnoi Volyni na pochatku XVIII st. (na prykladi Staroho ta Novoho Zaslava). Arkhivy Ukrainy. Kyiv, 2011. № 4 (274). S.146 – 154.
4. Berkovskiy V. Kharakterni rysy ekonomichnoho rozvytku Zaslavshchyny u XVI – XVIII st. Peresopnytske Yevanheliie – vydatna pamiatka ukraïnskoi natsionalnoi kultury. Materialy Vseukraïnskoi mizhdystyplinarnoi konferentsii, prysviachenoï 450-richchiu napysannia Peresopnytskoho Yevanheliia / Uporiad. Kraliuk P.M. Iziaslav; Ostroh, 2011. S. 53 – 65.
5. Briantseva T. Pro sotsialno-ekonomichni rozvytok mist Volyni naprykintsi XVIII stolittia. Visnyk Kyivskoho derzhavnoho universytetu. Serii istorii. Kyiv, 1976. № 18. S. 75 – 81.
6. Cherkaska N. Dokumenty Dubenskoho arkhivu Liubomyrskykh z koleksii Kyivskoho viddilu Rosiiskoho viiskovo-istorychnoho tovarystva. Ukrainyskiy arkhеоhrafichnyi shchorichnyk. Kyiv, 2018. T. 24 – 25. S. 31 – 66.
7. Dysa K. Istoriia povsiakdennoho zhyttia v rannomodernii Yevropi. Kyiv, 2014. 129 s.
8. Klimenko F. Iz istorii finansovogo stroja goroda Dubno (konec XVII – nachalo XVIII vv.). Jubilejnyj sbornik istoriko-jetnograficheskogo kruzhka pri universitete sv. Vladimira. Kiev, 1914. S. 275 – 299.
9. Krishan A. Samovriaduvannia volynskykh mist u 60 – 80-kh rr. XVII st. (za materialamy Tsentralnogo derzhavnoho istorychnoho arkhivu Ukrainy, m. Kyiv). Arkhivy Ukrainy. 2012. № 3 (279). S. 56 – 67.
10. Perohovskiy V. Iz istorii mista Starokostiantynova. Opys volodin kniazia Yanusha Ostrozkoho u pivdenno-skhidnii Volyni 1615 roku / Uporiad. V. Atamanenko, I. Rybachok. Ostroh, 2009. 270 s.
11. Pryshliak V. Torhovelne misto Dubno u XVIII st. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Zbirnyk nauk. prats. ПРОΣΦΩΝΝΜΑ Istorychni ta filolohichni rozvidky, prysviacheni 60-richchiu akademika Yaroslava Isaievycha. Lviv, 1998. Vyp. 5. S. 511 – 515.
12. Tkhor V. Aktovi knyhy TsDIA URSR u m. Kyievi pro rozvytok mist Ukrainy doby feodalizmu. Ukrainyskiy istorychnyi zhurnal. 1975. № 5. S. 60 – 64.
13. Tkhor V.I. Miske samovriaduvannia na Volyni u druhii polovyni XVII – XVIII st. Aktualni problemy rozvytku mist ta miskoho samovriaduvannia (istoriia i suchasnist). Tezy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Rivne, 7–9 kvitnia 1993 roku) / Vidp. za vypusk V. Hrom, V. Katyshev, V. Matiichenko ta in. Rivne, 1993. S. 31 – 34.
14. Vykhovanets T. Materialy z istorychnoi topohrafii Ostroha pershoi tretyny XIX st. Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk. Ostroh, 2012. Vyp. 5. S. 226 – 257.